

De malaise in het Franse denken

Weer op het verkeerde paard gewed

Met een klap viel voor linkse intellectuelen in Frankrijk Marx van zijn voetstuk. En nu stort ook Heidegger neer. Frits de Lange over Heideggers donkere teint en de malaise in het Franse denken.

Dat de Duitse filosoof Martin Heidegger (1889-1976) voor de oorlog fout is geweest is geen geheim meer. Na de oorlog noemde hij zijn toetreden tot de NSDAP van Hitler in 1933 'de grootste stomiteit' die hij ooit had begaan en hij deed dat publiekelijk, zodat elk het kon horen. Voor deze wijsgeer, die tot de grootste denkers van deze eeuw wordt gerekend, was daarmee de kous af. Maar anderen namen geen genoegen met zijn verklaring dat het om een misstap ging, die door Heidegger zelf al snel zou zijn gecorrigeerd. De marxist Theodor W. Adorno bijvoorbeeld sprak tot in de jaren zestig over Heideggers denken als over 'een filosofie die fascistisch is tot in zijn meest intieme bestanddelen'.

Luchtje

Of dit oordeel over het gedachtengoed van een filosoof die door sommigen moeteloos in de rij van Plato, Kant en Hegel wordt geplaatst juist is, is de vraag. Maar in elk geval zijn we gewaarschuwd: er zit een luchtje aan Martin Heidegger. Zo niet aan zijn filosofie, dan toch aan de man zelf.

In Frankrijk schijnt men nu pas Heideggers fascistische verleden te ontdekken. Nota bene in het land dat zijn filosofen exporteert als Nederland zijn kaas; waar elk jaar zo'n half miljoen lyceïsten eind-examen doet in de wijsbegeerte en een filosoof niet – zoals bij ons – wordt opgeborgen in de universiteit maar een belangrijke meningsvormende rol speelt in de publieke discussie. In het land van Descartes, Sartre en Foucault wordt sinds oktober vorig jaar ogenschijnlijk een achterhoede-gevecht geleverd tussen knappe koppen, die anders zo wakker het wereldgebeuren volgen.

Wat is er aan de hand met het Franse denken?

In oktober vorig jaar verscheen in Frankrijk het boek van Viktor Farias, 'Heidegger en het fascisme', en het sloeg in als een bom. Druk op druk verscheen, keer

op keer haalde Heidegger de voorpagina van Le Monde, en discussies op de televisie, met satellietverbindingen tussen Parijs en Genève, werden aan Farias' omtuilingen gewijd.

Duitse waarnemers schudden hun reeds lang welingelichte hoofd en amuseerden zich over deze uitbarsting van Franse esprit. Want waren de documenten waaruit Farias putte al niet sinds de jaren zestig toegankelijk en openbaar? Wat voor nieuws bracht de Chileense schrijver eigenlijk? Overigens: hij had zelf bij Heidegger in de collegebanken gezeten.

Goed fout

Farias toont in zijn boek aan, dat Heideggers nazistische escapade in 1933 geen ongelukje is geweest, geen tijdelijke misstap. Hij verdedigt de stelling dat het hier gaat om het topje van een door-en-door-reactionaire ijsberg.

De Heidegger van vóór 1933, opgevoed in een ultra-conservatief rooms-katholiek milieu in het Schwabische land, hoefde geen reuzesprong te maken om na Hitlers machtsvername lid van diens partij te worden en het rectoraat van de universiteit van Freiburg op voorbeeldig nationaal-socialistische wijze te bekleden.

De briljante filosoof, die al wereldfaam had gemaakt met zijn hoofdwerk 'Sein und Zeit' (1927), was in die periode geen a-politieke, naïeve studeerkamer-intellectueel, maar een militante nazi. Dat hij na tien maanden ontslag nam uit zijn post was volgens Farias geen bewijs van zedelijke moed, maar was alleen te danken aan het feit dat de radicale S.A. van Ernst Röhm (Heideggers richting) op 30 juni 1934 in 'de nacht van de lange messen' bloedig door de SS was geëlimineerd.

Heidegger blijft ook ná 1934 lid van de NSDAP, en dat tot en met 1945. En al lag in die tijd Alfred Rosenberg als hoffilosof van de machthebbers beter in de markt (hij was vulgairder dan Heidegger), Heidegger bleef een door de nazi's gewaardeerd wijsgeer; hem werd geen strobreed in de weg gelegd.

Heidegger is dus tot 1945 goed fout geweest, wil Farias beweren. Maar erger is nog, dat Heidegger dat na de oorlog nooit heeft willen erkennen. Van 1945 af tot aan zijn dood, in 1976, zwijgt Heidegger in alle talen over zijn verleden. Geen woord over de holocaust, geen enkele historische analyse, laat staan een schuldbekentenis. En elke interviewer die Heidegger tot wat meer spraakzaamheid wilde dwingen ving bot; over het Zijn wilde hij wel praten, maar niet over de grootste barbarij van de geschiedenis waarbij hijzelf betrokken was geweest.

Slechts één keer maakt hij in zijn meters-vullende oeuvre melding van de concentratiekampen: als hij de moderne bio-industrie vergelijkt met de produktie van lijken in de vernietigingskampen. 'In wezen hetzelfde', is dan het oordeel van Heidegger, dat men op z'n minst een smake-loosheid van de eerste orde moet noemen. En de uitspraak over zijn 'grösste Dummheit' dan? Ook die kun je verschillend wegen: zegt een kind dat een pot jam omgooit niet hetzelfde? Dat Heidegger in 1933 fout geweest is, is onverkwikkelijk; dat hij er na 1945 over zweeg is onvergeeflijk.

'De zaak Farias'

Farias' boek is ondertussen tot op de laatste letter gewikt en gewogen en de zwakke plekken uit zijn betoog zijn er inmiddels uitgelicht. De stijl is vaak plat-retorisch en suggestief; het boek wil meer bewijzen dan het kan en zet het een en ander in scène (wie met een nazi op de foto staat is het ook); Farias documenteert slechts en betreft Heideggers filosofie er niet bij.

Een middelmatig boek dus. En dat de schrijver leerling van Heidegger was, zegt niets: zulke ongelukjes gebeuren overal. Maar niet kan worden ontken dat Farias' boek een steen heeft gegooid in het diepzinnige water van de Franse filosofie, dat nog steeds danig in beroering is. Zozeer, dat spraakmakende Franse denkers van dit moment als Jean-François Lyotard en

Jacques Derrida er niet onderuit konden eveneens een boek over de kwestie Heidegger te schrijven. Hoe kan nu zo'n matig boek over een zo'n belezen zaak zo'n gigantisch effect sorteren, vraagt een buitenstaander zich af. Het 'geval Heidegger' is in Frankrijk inmiddels 'de zaak Farias' geworden.

Ook het filosofenduo Luc Ferry en Alain Renaut heeft zich verbaasd over het Heidegger-effect. In hun 'Heidegger et les modernes' proberen ze een verklaring te geven voor de echo die de discussie over het nazi-verleden van Heidegger in Frans filosofenland heeft gehad. Zij doen dat zo scherpzinnig en treffend, dat hun boek over meer dan over Heidegger alleen gaat: het stelt de malaise in het moderne Franse denken aan de kaak.

Al eerder liet het tweetal van zich horen. In 1985 schreven ze een polemisch essay over 'Het denken van '68' en veegden toen de vloer aan met de halfgoden die het firmament van het Franse denken sinds de jaren zeventig hebben bevolkt: Louis Althusser, Michel Foucault, Jacques Lacan, Jacques Derrida. Stuk voor stuk plagiaatplegers, vonden ze, denkers

denken is niet van vandaag of gisteren. Filosofen als Sartre, Merleau-Ponty en Lévinas ontwikkelden hun gedachten in voortdurend gesprek met Heidegger. Op 1 september 1945 kon de Duitse wijsgeer dan ook al aan een Franse vriend schrijven: 'Ik ben in Parijs de filosoof à la mode'. En terwijl hij in eigen land de gebeten hond bleef, groeide zijn invloed in Frankrijk, waar men gulzig zijn gedachten over de taal, de cultuur en de techniek indronk en zich over 1933 geen zorgen meer maakte.

Filosoof van links

Op Immanuel Kant na was geen filosoof honkvaster dan Heidegger, die zelden zijn berghut in het Zwarte Woud verliet. Maar tot vijf keer toe overschreed hij de Franse grens, gaf in Frankrijk lezingen en seminars, maakte er vrienden (de dichters Paul Celan en René Char) en hondstrouwe adepten (de filosoof Jean Beaufret, propagandist van Heideggers werk in Frankrijk).

In 1947 verscheen Heideggers 'Brief over het humanisme', een tweetalig essay

de werkvloer van de Renault-fabrieken in Boulogne-Billancourt, maar deed ook in de Goelag-archipel, in Polen en Afghanistan zijn woordje: knevelt zijn denken de mensen niet meer dan dat het hen bevrijdt? Maar, zo vroegen de gedesillusioneerde jonge intellectuelen zich toen af, hoe kun je dan nog kritisch in de moderne kapitalistisch-technische samenleving staan, zonder je er mee te vereenzelvigen? Het vacuüm dat Marx achterliet, zo luidt de stelling van Ferry en Renaut, werd vervolgens opgevuld met Heidegger. Zijn denken stelde de ontgoochelde generatie van links in staat om kritisch buitenstaander te blijven in een maatschappij die de idealen van mei 1968 had verraden.

'Heidegger is in de jaren zeventig de voorname filosoof van links in Frankrijk geworden', concluderen Ferry en Renaut, die daarmee tegelijk verklaren waarom de onthullingen van Farias in hun land zo'n ongekend effect scoren: nu is aangehouden dat Heidegger met het nazisme niet – zoals men tot voor kort dacht – een hevige, maar kortstondige verliefdheid onderhield, maar een duurzame en op zijn minst troebele vrijage, is er weer een god uit de filosofische hemel gestoten. Weer heeft een generatie intellectuelen op het verkeerde paard gewed. In de jaren zeventig viel Marx, in de jaren tachtig stortte Heidegger neer. De man blijkt niet te vertrouwen, zijn filosofie is op zijn minst dubieus.

Pessimisme

Maar wat was nu de betovering die van Heideggers denken uitging, zodat een hele generatie scherpzinnige avant-garde-denkers er voor op de knieën ging? Hier maken Ferry en Renaut de overstap naar een analyse van de inhoud van Heideggers denken. Zij reconstrueren van binnenuit de verleidingskracht waarvoor ook één van hen (Renaut) in de jaren zeventig is bezweken: vooral de filosofie van de late Heidegger sloeg in Frankrijk aan, en die kun je in één zin omschrijven als een kritische, maar pessimistische filosofie van de techniek, die je in staat stelt om de hele moderne cultuur in één greep te omvatten en te begrijpen. In hun hang naar somberheid en hun behoefte aan totale kritiek konden de Franse denkers in Heideggers wijsbegeerte een nieuwe geborgenheid vinden, toen Marx hen zo lelijk in de kou had laten staan.

Want Heidegger ziet de hele westerse geschiedenis als één groot verval. Van Plato tot Nietzsche heeft de westerse mens de wereld immers in zijn macht willen krijgen, zowel in het denken (de wetenschap) als in het doen (de techniek). Hij heeft de werkelijkheid gewelddadig tot een ding gemaakt, een 'zijnde'. En is daarmee voorbijgegaan aan de 'grond' van alle dingen, het Zijn zelf. En hoe meer de techniek de werkelijkheid naar zijn hand zette, des te meer werd de vraag naar het Zijn (de enige echte vraag, volgens Heidegger) in het lawaai en het hyperactivisme van een moderne massa-cultuur gesmoord. Wij, moderne mensen, denken te weten hoe de wereld in elkaar zit en wie we zijn. Maar de greep die we in de

Heidegger: uit de filosofische hemel gestoten.

die hun wijsheid bij Duitse oosterburen als Marx, Freud en Heidegger vandaan halen en er slechts een zwierig Frans sausje aan toe weten te voegen.

A la mode

Met hun jongste boek gooit het duo opnieuw roet in het eten van de filosofische haute cuisine. Maar nu, zo zeggen ze in hun inleiding, is hun de lust tot speelse polemieken vergaan. Het is hen ernst geworden, want met de kwestie Heidegger en de zaak Farias staat in feite de toekomst van het moderne denken op het spel.

De invloed van Heidegger op het Franse

waarin Heidegger elke vorm van humanisme veroordeelde: niet de vraag naar de mens is voor hem van belang, maar die naar het Zijn. Het is vooral dit boek, dat een diep spoor heeft getrokken in het naoorlogse Franse denken, en vooral voor de generatie die na 1968 aan het woord kwam van beslissende betekenis is geweest. Sprak ook Michel Foucault niet van de dood van de mens?

Ferry en Renaut laten zien hoe de jonge linkse generatie na de roerige revolutiejaren zestig steeds meer teleurgesteld raakte in het marxisme, dat haar zo had geholpen in haar kritiek op het kolonialisme en de komst van 'de nieuwe mens' had beloofd. Marx sprak niet alleen op

techniek naar de wereld en in allerlei humanistische theorieën naar onszelf doen, is er naast.

Zo doorgrondt Heidegger onze cultuur-in-verval, en geeft haar nog slechts een minieme kans om te overleven. Als we niet opnieuw leren de vraag naar het Zijn te stellen en daarvoor in de leer gaan bij het prille Griekendom of bij dichters als Hölderlin, is onze cultuur ten dode gedoemd. Of misschien komen er tijden, orakelde Heidegger, dat het Zijn zelf zich weer in de geschiedenis zal aandienen. Want het Zijn, dat hebben we niet in onze greep.

Vol begrip

Deze totale kritiek op de rationalistische, vertechniseerde cultuur sloeg aan bij de generatie van 1968. En de misstap van 1933? Daar tilde men niet te zwaar aan. Heidegger dacht eventjes dat het nationaal-socialisme de neergang van de technische, 'dingmatige' cultuur kon keren, en dat de Duitse universiteiten de roeping hadden om de vervalsingsgeschiedenis te keren. Vandaar zijn rectoraat en zijn NSDAP-lidmaatschap. Maar hij vergiste zich en zag dat al gauw in: de nazi's bleken brute en gewelddadige racisten te zijn en hij trok zich dus terug.

Zo redeneerden de Franse denkers van de jaren zeventig, zo niet vergoelijkend dan toch vol begrip over hun nieuwe held. Want hadden zij zichzelf in de roerige mei-dagen van 1968 ook niet grondig in de loop van de geschiedenis vergist? Met de studentenleiders van toen had men immers het heil voor de moderne cultuur van een hernieuwde universiteit verwacht? Een verrassende parallel tussen 1933 en 1968, een revolutie van extreem-rechts en een opstand van uiterst links, bien étonnés de se trouver ensemble.

Hoe naïef, houden Ferry en Renaut nu de Franse geesten voor, om te denken dat wat voor Heidegger en de nazi's 'volk' heette, in het Frans gewoon met 'peuple' te vertalen zou zijn!

Roomser dan de paus

Maar nog steeds zijn er Franse denkers die, zelfs na de schok van de onthulling van Farias, aan Heideggers kijk op cultuur en de geschiedenis vast willen houden. Een van hen, Philippe Lacoue-Labarthe, schreef, in het zog van dat van Farias, ook een boek over Heidegger en het nazisme, maar dan om des te hardnekkiger bij diens filosofie te kunnen zweren. In zijn 'La Fiction du Politique. Heidegger, l'art et la politique', verdedigt hij de stelling dat Heidegger in 1933 fout geweest is omdat hij niet genoeg... heideggeriaan geweest zou zijn. Had de Duitse denker maar de moed kunnen opbrengen om in te zien dat in de vernietigingsdrang van de nazi's, uitlopend op de holocaust, de westerse techniek juist haar macabere victorie zou beleven. Had hij na 1945 maar durven inzien dat met Auschwitz een breuk geslagen is in de geschiedenis van het Zijn, die onoverkomelijk is. In plaats daarvan, aldus Lacoue-Labarthe, bleef Heidegger maar met de oude

Grieken dromen van de politiek als een vorm van kunst, en bleef hij, ook nadat de nazi's met hun kitsch van Neurenberg en hun perfecte symmetrie van de vernietigingsmachine die droom op hun verschrikkelijke manier hadden 'gerealiseerd', bij het idee dat die droom ooit nog eens werkelijkheid zou kunnen worden. Lacoue-Labarthe denkt zo nog roomser dan de paus, heideggeriaanser dan Heidegger: de leerling leert de meester zijn eigen les: dat de mens geen wezen heeft en de wereld geen ideale vorm waarnaar zij met geweld zou kunnen worden her-schapen. Ook het fascisme was zo'n humanisme, zegt deze Franse denker, die Heidegger aan zijn woord wil houden. Wie de vraag naar de mens centraal stelt, roept de meest gruwelijke ongelukken op. Beter is het, te vragen naar het zijn, dat zich na Auschwitz helemaal teruggetrokken schijnt te hebben.

Op de tweesprong

Ferry en Renaut worden woedend bij dit soort verheven nihilisme en geven Lacoue-Labarthe de wind van voren in hun studie. Zij waarschuwen voor het fatalisme van zulke totaalkritiek. Naar hun gevoel staat het moderne Franse denken op een tweesprong: of doorgaan met dit aartspessimisme – om wellicht plotseling nog eens in enthousiasme te ontbranden voor een nieuwe revolutie (en wie zegt dat deze meer van 1968 dan van 1933 zal hebben?) – of eindelijk eens verantwoordelijkheid te gaan dragen voor deze moderne wereld en als intellectueel van binnenuit kritisch zijn, niet als de eeuwige buitenstaander die makkelijk praten heeft.

Ferry en Renaut kiezen voor het laatste, en roepen de lezer op om niet meer zijn utopische dromen in een ver verleden of verre toekomst te situeren, maar midden in de moderne wereld van de jaren tachtig, met haar schandelijkheden maar ook met haar beloften. De moderniteit heeft toch méér gezichten? Het fascisme was er een van, maar de democratie is er toch ook nog? En toch niet alle spreken over humanisme hoeft een ideologie te zijn die de mens met alle geweld in een model wil persen? Je kunt toch ook met Sartre zeggen dat het wezen van de mens daarin bestaat dat hij het telkens weer ontkent? De eigen weg die Ferry en Renaut vervolgens voorstaan om uit het slop van Heideggers nihilisme te komen, doet onder-tussen soms wat al te luchtig-liberaal aan. Zoveel hebben de jaren tachtig nu ook weer niet in huis om van de weeromstuit opeens onverbetterlijke optimisten te worden en al te hoog over de beloften van de moderne tijd op te geven. Maar het zij hun een ogenblik vergeven: hun rozigheid steekt weldadig af bij de donkere teint van Heidegger, waarvan je nooit precies weet of zij nu zwart of bruin is.

Frits de Lange

Victor Farias: Heidegger et le nazisme. Uitgave Verdier.
Philippe Lacoue-Labarthe: La fiction du politique, Heidegger, l'art et la politique. Uitgave Bourgois.
Luc Ferry/Alain Renaut: Heidegger et les modernes. Uitgave Grasset.

MIEKE BAL

Vrij

Amerika is het land van de individuele vrijheid, het particulier initiatief, de eigen verantwoordelijkheid. De gevolgen voor het dagelijks leven zijn niet voor iedereen even leuk. Het lijkt me bijzonder onaangenaam als je het sociaal niet zo gemaakt hebt, daar zelf de schuld voor op je te moeten nemen. Als fel antiroker heeft het mij wel altijd goed gedaan, dat het roken in de V.S. ook wordt gezien als iets individueels, waar je anderen niet mee lastig mag vallen. Dus roken in het openbaar mag niet en in restaurants is de lucht doorzichtig.

Een van de kanten van dat individualisme is de processencultuur. Amerikanen lopen voor ieder wisselwasje naar de rechter om hun gelijk te halen. Als je door een vertraagd vliegtuig een afspraakje misloopt, kun je schadevergoeding krijgen wegens gederfd levensgeluk. Als je door een verkeerd uitgevoerde operatie langer dan verwacht was geen zin in seks hebt, kan je partner zo'n schadevergoeding krijgen.

Die processen laten soms de tegenstrijdigheden van hetzelfde individualisme zien. En omdat ik eigenlijk tegen dat extreme individualisme ben, al was het alleen maar omdat ik de logica ervan niet houdbaar acht, vind ik dat lol. Wat te denken, bijvoorbeeld, van het recente proces tegen een sigarettenfabrikant, die door de weduwnaar van een overleden longkankerpatiënt verantwoordelijk werd gesteld voor zijn gederfde levensgeluk?

Was het niet een principe van de rechtstaat, dat iedere burger zelf mag beslissen of zij wil roken? Als nu de collega's van die vrouw indertijd tegen de toen nog niet overledene een proces hadden aangespannen wegens ongewenste dwang tot meer roken, dan had ik dat nog logisch gevonden. Maar enerzijds de sigarettenindustrie geen duimbreed in de weg leggen, en anderzijds één bepaald merk verantwoordelijk stellen voor de gevolgen van een individuele suïcidale neiging, gevolgen die iedereen, ook de overledene en haar man, heus wel kent, vind ik belachelijk. Of erger: in strijd met de fundamenteën van zo'n maatschappij. Die weduwnaar hoeft zich overigens niet druk te maken; als gedwongen meeroker zal hij ook wel ten dode opgeschreven zijn.

Mieke Bal